

คณะอักษรศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร

๑

บทวิจารณ์
รางวัลกองทุน
หม่อมหลวงบุญเหลือ
เทพยสุวรรณ
ปี ๒๕๔๔

โครงการวิจัย เครือข่ายการวิจารณ์ศิลปะ
การวิจัยและพัฒนา (สกว.)

**ความเห็นของคณะกรรมการตัดสิน
บทวิจารณ์วรรณกรรมดีเด่น
ประจำปี ๒๕๔๔**

คณะกรรมการตัดสินรางวัลบทวิจารณ์วรรณกรรมดีเด่นของกองทุน
ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ประจำปี ๒๕๔๔ ได้พิจารณาบทวิจารณ์ที่ส่งเข้ามาทั้ง
สิ้น ๘ บท และมีมติให้บทวิจารณ์ “ผ้าทอง กับหลากหลายพื้นที่ทางสังคมของผู้หญิง”
ของนายเสนาะ เจริญพร ได้รับรางวัลบทวิจารณ์วรรณกรรมดีเด่น ประจำปี ๒๕๔๔
ด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

บทวิจารณ์ “ผ้าทอง กับหลากหลายพื้นที่ทางสังคมของผู้หญิง” สามารถนำเสนอ
ความเห็นเกี่ยวกับวรรณกรรม บริบทของวรรณกรรมและปัจจัยอื่นที่เกี่ยวข้องด้วย
มุมมองอันท้าทายและแปลกใหม่ ขณะเดียวกันก็หนักแน่นและน่าเชื่อถือ อีกทั้ง
สามารถนำเสนอความเห็นอันซับซ้อนได้อย่างกระจ่างแจ้งชัดเจน เป็นระเบียบด้วย
ภาษาและลีลาที่น่าประทับใจ บทวิจารณ์ชิ้นนี้เป็นตัวอย่างที่ดีของการนำแนวคิดเชิง
สังคมวิทยามาผสมผสานได้อย่างลงตัวกับระเบียบวิธีวรรณคดีวิจารณ์ เพื่อวิเคราะห์
คติความเชื่อเกี่ยวกับผู้หญิงที่ปรากฏอยู่ในงานวรรณกรรม โดยมุ่งพิจารณาประเด็น
เรื่องสถานะทางเพศและปัญหาอัตลักษณ์ของผู้หญิง ผู้วิจารณ์แสดงความสามารถในการ
วิเคราะห์กลวิธีทางวรรณศิลป์ โดยวิเคราะห์การสร้างตัวละคร จาก สถานที่ และ
ปมขัดแย้งระหว่างตัวละคร ขณะเดียวกันก็สามารถชี้ให้เห็นถึงนัยยะเชิงความเชื่อและ
อุดมการณ์ที่แฝงอยู่ในเนื้อเรื่องได้อย่างน่าสนใจ บทวิจารณ์ชิ้นนี้สามารถแสดงให้เห็น
ถึงศักยภาพของวรรณกรรมในการสร้างความเข้มข้นทางปัญญา ในขณะที่เดียวกัน
ก็สามารถกระตุ้นให้ผู้อ่านเกิดความคิดต่อเนื่องเกี่ยวกับวรรณกรรมอันถือได้ว่าเป็น
เป้าหมายสำคัญของการวิจารณ์งานวรรณศิลป์

ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น คณะกรรมการฯ จึงเห็นสมควรมอบรางวัล
บทวิจารณ์วรรณกรรมดีเด่นของกองทุนหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ ประจำปี
๒๕๔๔ ให้แก่นายเสนาะ เจริญพร และหวังว่ารางวัลนี้จะเป็นแรงกระตุ้นให้เกิด
ผลงานที่มีคุณภาพในวงการวิจารณ์ของไทยต่อไป

๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๔๔

ตัวอย่าง
บทวิจารณ์วรรณกรรมรางวัลดีเด่น
ประจำปี ๒๕๔๔

ผ้าทอง กับฉากพื้นที่ทางสังคมของผู้หญิง

โดย เสนาะ เจริญพร

ผ้าทอง กับหลากหลายพื้นที่ทางสังคมของผู้หญิง

โดย เสาวะ เจริญพร

นวนิยายเรื่อง ผ้าทอง ของแก้วเก้า (หรือ ว. วินิจฉัยกุลในอีกนามปากกาหนึ่ง) ตีพิมพ์รวมเล่มครั้งแรกเมื่อปี ๒๕๓๖ และได้รับคัดเลือกเข้ารอบสุดท้ายในการชิงรางวัลวรรณกรรมสร้างสรรค์ยอดเยี่ยมแห่งอาเซียน (ซีไรต์) ประจำปี ๒๕๓๗ ด้วยชื่อเสียงของผู้ประพันธ์ในฐานะนักเขียนระดับแนวหน้าในกลุ่มวรรณกรรมยอดนิยม ส่งผลให้มีกระแสตอบรับอย่างกว้างขวางจากผู้อ่าน จนกระทั่งถูกนำมาสร้างเป็นละครโทรทัศน์ในเวลาต่อมา

นอกจากศักยภาพในการเข้าถึงสาธารณชนแล้ว ผ้าทอง ยังเป็นนวนิยายอีกเรื่องหนึ่งในทศวรรษ ๒๕๓๐ ที่มีประเด็นสถานะทางเพศ (gender) อันโดดเด่น กล่าวคือ ได้สร้างให้ตัวละครเอกเป็นทั้งผู้หญิง “แกร่ง” และ “นั้ดเคี้ยว” เนื่องจากเธอตกอยู่ในสถานการณ์ที่ต้องควบคุมกิจการคอกม้า แต่ขณะเดียวกันตัวละครนี้ก็ “อ่อนไหว” และ “นุ่มนวล” ด้วยมีความใฝ่ฝันที่จะทำงานศิลปะอันวิจิตรแบบชาววัง ตัวละครเอกหญิงของเรื่องจึงต้องเผชิญกับปัญหาในอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ผู้ศึกษาจึงใคร่จะวิเคราะห์ให้เห็นถึงคติความเชื่อเกี่ยวกับผู้หญิงซึ่งปรากฏอยู่ในนวนิยายเรื่องนี้

ผ้าทอง เป็นนวนิยายที่เล่าเรื่องราวชีวิตของ “อูมา” ซึ่งดำเนินไปในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ อูมาเกิดมาในตระกูลที่ร่ำรวยและมีชื่อเสียงในสังคมไทย พ่อของเธอมีเชื้อสายของอดีตขุนนางเก่าแก่ ส่วนแม่เป็นลูกสาวของพ่อค้าชาวจีนผู้มั่งคั่ง อูมาถูกส่งตัวเข้าไปอยู่ในวังตั้งแต่วัยเด็ก จึงได้เรียนรู้งานฝีมือด้านต่างๆ ของชาววัง แต่ที่เธอรักและชื่นชอบเป็นชีวิตจิตใจก็คือ งานปักผ้าทอง อูมาภูมิใจในฝีมือการปักผ้าทองของตนเป็นพิเศษ แต่ทว่าผลงานเหล่านี้มักตามมาด้วยเรื่องร้ายๆ อันเกิดแก่ผู้สวมใส่หรือผู้ครอบครองเสมอ จนหลายคนเชื่อว่าผ้าทองของอูมานั้นมีอาถรรพณ์ เมื่อต้องออกจากวังมาดูแลกิจการคอกม้าและสโมสร (บ่อนการพนัน) ของครอบครัว อูมาก็พยายามทำหน้าที่อย่างสุดความสามารถ เห็นได้จากเมื่อต้องเผชิญปัญหาความ

ขัดแย้งกับที่สามีซึ่งต้องการมายึดครองกิจการคอกม้า อูมาก็ตัดสินใจต่อสู้จนสามารถ
กำจัดศัตรูได้สำเร็จ แต่การตายของพี่สามีทำให้สามีของอูมาโกรธจัดถึงกับขอแยก
ทางกับเธอ ในตอนท้ายเรื่องสามีได้กลับมาขอคืนดีด้วยโดยมีเงื่อนไขว่าอูมาต้องเลิก
ยุ่งเกี่ยวกับผ้าทองอย่างเด็ดขาด (เพราะเชื่อว่าผ้าทองดังกล่าวมีอาถรรพณ์) ในสถาน
การณ์ที่ต้องเลือกระหว่างสามีกับผ้าทอง ตัวละครเอกหญิงของเรื่องตัดสินใจที่จะอยู่
กับผ้าทองของตน ทั้งนี้ด้วยบทแนะนำว่าอูมากำลังจะจากโลกไปโดยมีผ้าทองผืนสุดท้าย
คลุมร่าง

จากเนื้อเรื่องย่อที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าตัวละครเอกหญิงของเรื่องถูกจัดวางให้
ต้องดำเนินชีวิตผ่านพื้นที่สำคัญสามประเภทด้วยกัน ได้แก่ พื้นที่ของ “งานฝีมือชั้น
สูง” (หรือโลกของชาววัง) พื้นที่ของ “ธุรกิจอบายมุข” (วงการนักเลง) และพื้นที่ของ
“ความรัก” (โลกของชีวิตคู่) พื้นที่ทั้งสามที่ตัวละครต้องเวียนว่าย ล้วนมีส่วนกำหนด
โลกทัศน์และชีวิตชีวาของเธออีก ทั้งยังนำมาซึ่งความขัดแย้งทางอัตลักษณ์ของตัว
ละครเอง

พื้นที่ของ “งานฝีมือชั้นสูง”

ผู้แต่งได้นำช่วงเวลาหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ มาเป็นภูมิหลังสำหรับการ
ดำเนินเรื่อง ซึ่งเป็นช่วงที่กลุ่มศักดินาเริ่มสูญเสียอิทธิพลทางสังคม (หลังจากได้
หมดสิ้นอำนาจทางการเมืองการปกครองอย่างเป็นทางการไปก่อนหน้านี้แล้ว) ดังคำ
กล่าวของผู้เล่า เรื่องที่ว่า “ถึงยุคสมัยที่ขุนนางผู้ดีเก่ากลายเป็นอดีต คนกลุ่มใหม่ก้าว
ขึ้นมาสู่ความรุ่งเรืองด้วยตำแหน่งและยศศักดิ์แทน” (น.๑๑๖) “โลกของชาววัง” ซึ่ง
เคยเป็นศูนย์กลางของความสูงส่งทางวัฒนธรรม ได้ถูกจำกัดบทบาทลงอย่างมาก
ความสำคัญที่ยังคงเหลืออยู่ของพื้นที่แห่งนี้ก็คือ เป็นแหล่ง “ชุบตัว” สำหรับหญิงสาว
ชนชั้นกลางให้เพียบพร้อมไปด้วยคุณสมบัติความเป็นผู้ดีแบบชาววัง อย่างเช่นตัวเอง
ของเรื่องนี้ “อูมาจึงถูกส่งตัวเข้ามาในวังเพื่อมารับการอบรมกิริยามารยาท ตลอดจน
เรียนวิชาที่เหมาะสมกับกุลสตรี (น.๑๒) ทั้งนี้วิชาการฝีมือที่ถ่ายทอดฝึกฝนกัน

พื้นที่แห่งนี้มีฐานะเป็นงานฝีมือชั้นสูงมีอาจหาได้ตามท้องตลาด และที่ถือกันว่าเป็นเลิศก็คือ การปักผ้าทอง

ตามท้องเรื่องอันเป็นช่วงเวลาที่กระแสดความทันสมัยกำลังไหลบ่าเข้ามาในสังคมไทย ผู้เป็นเจ้าของพื้นที่แห่งนี้ไม่เห็นด้วยกับการที่กุลสตรีจะคล้อยตามกระแสดังกล่าว “ไม่ชอบผู้หญิงสมัยนี้ กระโดกกระเดกไม่เข้าเรื่อง นั่งกับพื้นแทบจะไม่เป็นเสียดแล้ว เป็นแต่นั่งเก้าอี้คำหัวผู้ใหญ่ นุ่งกระโปรงนิวลุกลมพัดที่ก็ปลิวครอบหัวอย่าเข้ามาทำให้เห็นในวังบอกแล้วว่าไม่ชอบ” (น.๑๕) บรรดาข้าหลวงสาว ๆ ต่างตระหนักกันดีว่าโลกของชาววังเป็นพื้นที่ที่ต้องห้ามสำหรับความทันสมัย “เพียงแต่ต้องไปทำนอกวังเสด็จพระองค์หญิงเท่านั้น เพราะท่านไม่โปรดความทันสมัยเหล่านี้” (น.๑๕)

สรุปได้ว่าลักษณะสำคัญของพื้นที่แห่งนี้ก็คือเป็นศูนย์กลางของ “วัฒนธรรมชั้นสูง” (ในความหมายที่ตรงข้ามกับวัฒนธรรมชาวบ้าน) และยังเป็นปฏิปักษ์กับกระแสดความทันสมัย “มาดาม” กับ “อูมา” เป็นสองตัวละครหญิงที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ของชาววังแต่กลับมีบุคลิกที่ต่างกันโดยสิ้นเชิง กล่าวที่อูมาเป็นผู้ที่แข็งขันต่อบทบาทการเป็นสมาชิกที่ดี “เธอชอบว่ายน้ำและเล่นกีฬา เดินหันตัวตรงเหมือนสาวตะวันตก การเคลื่อนไหวเป็นไปอย่างคล่องแคล่วเหมือนสาวสมัยใหม่” (น.๑๕) ขณะที่อูมาคือผู้คล้อยตามบทบาทที่วัฒนธรรมชาววังกำหนดมาให้ “โลกภายนอกจะหมุนอย่างรวดเร็วไปถึงไหนก็ตาม อูมายังวางตนอย่างสงบอยู่กับผ้าปักของหล่อนเหมือนไม่รับรู้ทั้งสิ้น แม้แต่ลมคำคนหนานั้นก็ไม่ได้คิดเป็นลอนตามความนิยม” (น.๑๕) หากนำแนวคิดเรื่องอรรถลักษณะ (sense) อันหมายถึงคุณสมบัติต่างๆ ของตัวละครมาใช้วิเคราะห์นวนิยายเรื่องนี้* เราก็จะพบว่า อูมาประกอบด้วยอรรถลักษณะ

* ศาสตร์วรรณกรรม ซึ่งศึกษากระบวนการสื่อความหมายในวัฒนธรรมการสื่อสาร ถือว่าตัวละครมิได้เป็นบุคคลที่มี “ตัวตน” จริง หากแต่ถูกประกอบสร้างขึ้นด้วยข้อมูลในวัฒนธรรม ดังนั้น โลกทัศน์ของตัวละครอรรถลักษณะ (identity) หรือตัวตนเฉพาะของบุคคลหนึ่งๆ ที่ทำให้เขาต่างจากบุคคลอื่นๆ จึงเป็นเพียงภาพลวงตา ซึ่งก่อรูปขึ้นด้วยหน่วยสื่อความหมายที่ร่วมกันขับเคลื่อนถึงคุณสมบัติต่างๆ ของตัวละครนั้น คุณสมบัติเหล่านี้มีชื่อเรียกว่า อรรถลักษณะ (sense) ทั้งนี้เพื่อให้ระลึกว่ามีใช้เป็นคุณลักษณะของคนจริงๆ แต่เป็นความหมายที่สื่อในวัฒนธรรมด้วยคำและแรงด้วยคติทางสังคมวัฒนธรรมไว้ไม่มากนักน้อย

“กุลสตรี” อันหมายถึงผู้หญิงที่เรียบร้อย เป็นแม่บ้านแม่เรือน มีฝีมือในการเย็บปักถักร้อย รู้จักเก็บจำอารมณ์ความรู้สึก เหล่านี้เป็นอุดมคติซึ่งโลกศักดินาสงวนไว้ให้แก่ผู้หญิง อรรถลักษณะดังกล่าวของอุม่าจะตรงข้ามกับอรรถลักษณะ “สาวสมัยใหม่” ของมาลติ ซึ่งเป็นผู้หญิงที่แต่งกายโฉบเฉี่ยว ไม่สนใจงานบ้านงานเรือน มีความมั่นใจในตัวเองสูง ภาพลักษณ์ของผู้หญิงชนนี้ตอบรับกับกระแสของโลกสมัยใหม่ที่ชนชั้นกรรมพิตำลึงก้าวเข้ามามีบทบาทเป็นผู้นำ

ในโลกของชาววังนี้เองที่งานปักผ้าทองได้กลายมาเป็นกิจกรรมที่อุมารัก เป็นชีวิตจิตใจจนกลายเป็นสัญลักษณ์ประจำตัวของเธอ “อุม่าอยู่ในวังมาหลายปีแล้วชำนาญเรื่องเย็บปักเป็นพิเศษ ผ้าปักของอุมางามมากทีเดียว ไม่จำแบบใครเลย” (น.๑๐๕) หรือ “ผ้าทองไม่ได้หมายถึงเส้นด้ายที่ทอเข้าเป็นผ้า แต่เมื่อสมองและมือหล่อนจับมันมารวมเข้าด้วยกัน มันก็กลายเป็นงานสร้างสรรค์...เป็นของที่มีเพียงชิ้นเดียวในโลก...เป็นความรักและชีวิตของหล่อน” (น.๔๒๔) ผ้าทองนับเป็นตัวแทนความเก่งกาจของอุม่าได้เป็นอย่างดี และเป็นเครื่องแสดงคุณค่าสูงสุดที่มีอยู่ในตัวเธอ เห็นได้จากผลงานผ้าทองทั้งสองชิ้นของอุมาล้วนได้รับรางวัลตอบแทนจากเจ้าของวัง (ครั้งแรกได้สร้อยข้อมือ ครั้งหลังได้ตามเสด็จออกงาน) แต่ทว่าผ้าทองทั้งสองผืนนั้นก็ติดตามมาด้วยความสูญเสีย (สำหรับผืนแรกซึ่งท่านหญิงบุษบากรเตรียมสำหรับฉลององค์รับพระคู่หมั้น พระคู่หมั้น ก็ทรงมีอันเป็นไป สำหรับผืนต่อมาเสด็จพระองค์หญิงซึ่งทรงผ้านี้ก็ประสบอุบัติเหตุสิ้นพระชนม์) จนกระทั่งหลายคนเชื่อว่าผ้าทองของอุมามีอาถรรพณ์ แม้ว่าเจ้าตัวเองจะไม่เชื่อถือนะเรื่องนี้นัก แต่การสูญเสียผู้เป็นเจ้าของวังก็นำมาซึ่งจุดเปลี่ยนที่สำคัญในชีวิตของเธอ นั่นคือการต้องก้าวออกจากพื้นที่แห่งนี้

พื้นที่ของ “ธุรกิจอบายมุข”

พ่อแม่ของอุมาสร้างฐานะจนร่ำรวยขึ้นมาได้ด้วยการตั้งบ่อนการพนันหรือ บ่อนกาสิโนในช่วงสงคราม หลังจากนั้นจึงเปลี่ยนมาเป็นกิจการคอกม้าแข่งและ สโมสร(บ่อนการพนันแอบแฝง) ธุรกิจของครอบครัวนี้จึงข้องเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกอบายมุข ๔ (สุรนาธิ พาศิ กิพาบัตร) อย่างแนบแน่น ดังนั้นพื้นที่แห่งใหม่ที่อุมาต้องเผชิญ ก็คือพื้นที่ของวงการนักเลง ผู้ที่จะประสบความสำเร็จหรืออยู่รอดในพื้นที่ประเภทนี้ได้ต้องเป็นผู้ที่มีไหวพริบ มีเล่ห์เหลี่ยม รู้จักหลบคน หรือเรียกว่ามี “วิญญาณความเป็นเจ้าพ่อ” นั่นเอง “เราคงจะเข้าใจกันคนละอย่างแล้วละลูก การคบใคร ไม่ได้หมายความว่าเราจะยอมเป็นเบี้ยล่างของเขา แต่หมายความว่าเราต้องเอาน้ำจุนไว้ใต้น้ำใสไว้นอก ถ้าหากว่ามีสิ่งใดเราได้ประโยชน์จากเขา เราก็ทำ ถ้าหากว่าไม่ได้ประโยชน์ เราก็ระวังเอาไว้อย่าให้เสียประโยชน์เท่านั้นเป็นพอ แต่ถ้าลูกมีอะไรในใจ ก็แสดงออกมานหมด ไม่ว่ารักใครเกลียดใครซ่อนความคิดเอาไว้ไม่ได้เสีย ลูกก็จะเป็นคนโง่ให้คนฉลาดกว่าปั่นหัวเอาตามสบาย” (น.๑๕๐)

วิญญาณความเป็นเจ้าพ่อที่อุมาถูกพร่ำสอนนี้เป็นสิ่งที่แย้งกับความรู้ลึกของหญิงสาวยิ่งนัก ดังปรากฏในข้อความเหล่านี้ “หล่อนไม่ชอบวิธีการของบิดาเลย เห็นว่าขอยกย่องซ่อนเงื่อน อย่างไรชอบกล” (น.๑๕๐) “หล่อนไม่เห็นด้วยกับวิธีการดำเนินชีวิตของท่านซึ่งดูเหมือนทุกลมหายใจเข้าออกจะมีแค่คำว่า “ผลประโยชน์” เป็นเป้าหมายสูงสุด” (น.๑๕๔) บ่อยครั้งที่ความรู้สึกเหล่านี้จะถูกเทียบเคียงกับสิ่งที่เธอพบพบในพื้นที่ของชาววัง “อุมาได้แต่ลอบลอบใจ ไม่อาจอธิบายได้ว่า ถึงจดจำฉายไทยจับซ่อนได้สารพัดหลาย เรียกว่า หลับตาถนัดก็หลายขึ้นมาเลยเด่น แต่ว่าใครยืมเงินไปทำอะไร ส่งดอกเดือนอะไร เดือนไหนส่งเดือนไหนไม่ส่ง ครบกำหนดเมื่อไร หรือว่าหายเจียบไปนานเท่าไรจึงจะอีกของที่นำมาจำหน่ายนงได้ เรื่องเหล่านี้หญิงสาวจำได้ยากเย็นเอาจริงๆ” (น.๑๓๐) และท้ายที่สุด อุมาก็จะกลับมาสู่งานปักผ้าทองที่เธอรักเสมอ “ถ้ามีเวลาพักเมื่อไรหล่อน ก็จะเข้าไปเก็บตัวเจียบอยู่ในห้องทำงานข้างห้องนอน เรียกเด็กๆ ในบ้านให้เข้าไปฝึกหัดทำการฝีมือ” (น.๑๔๑)

อรรถลักษณะซึ่งถูกหล่อหลอมมาจากพื้นที่ของชาววังถูกจัดวางให้อยู่ตรงกันข้ามกับวิญญูณความเป็นเจ้าพ่อ ดังนั้น การเลือกที่จะรักษาความเป็นกุลสตรีเพียงอย่างเดียวจะก่อให้เกิดผลเสียต่อธุรกิจของครอบครัว และยังทำให้ถูกตำหนิจากบิดาได้ “เมื่อไรจะเป็นผู้ใหญ่เสียที พ่อคิดหรือเปล่าที่ส่งลูกไปไว้ในกรงทอง พ่อชักไม่แน่ใจเสียแล้ว” (น.๑๕๕) ความไร้เดียงสาในพื้นที่วงการนักแสดงของอุมมาถึงจุดสิ้นสุดเมื่อต้องผิดหวังจากชายที่เธอรัก “ตอนนี้ก็เริ่มฉากใหม่ในชีวิตของฉัน ไม่มีอะไรเหมือนเก่าอีกแล้วละ” (น.๒๓๕)

ฉากใหม่ในชีวิตของอุมก็คือการต่อสู้เพื่อก้าวสู่ความสำเร็จในพื้นที่วงการนักแสดง ตัวบทจัดวางให้เธอต้องดำเนินรอยตามวิถีของบิดามารดา “หล่อนตระหนักแล้วว่าถ้าหล่อนไม่รู้จักรักษาผลประโยชน์ของบิดาเอาไว้อย่างที่ท่านเคยพร่ำสอน วันหนึ่งทรัพย์สินส่วนใหญ่อีกอาจจะตกไปอยู่ในมือของพี่ชาย ถึงอย่างไรเขาก็เป็นทายาทอยู่แล้ว แล้วตัวหล่อนจะเป็นอย่างไร สวรรค์เท่านั้นที่รู้” (น.๒๔๖) เธอเริ่มที่จะมองไปข้างหน้า (“ติกแหว ร้านค้า บ้านเช่า ที่ดิน พวกนี้ล้วนเป็นเรื่องที่คุณนายเจริญรับผิดชอบอยู่ ส่วนเรื่องคอกม้าอยู่ในมือของชั้น อุมตั้งใจหมายว่าหล่อนจะครอบงำกิจการทั้งหมดนี้ให้ได้” (น.๒๔๖) และไม่ยอมอ่อนข้อให้ใครง่าย ๆ “ฉันจะไม่มีวันให้อัสนักเลงคนนั้นมันมาชวนเอากิจการของเราไปเด็ดขาด” (น.๓๐๔)

กล่าวได้ว่า ตัวบทจัดวางให้อุมฯผนวกเอา “วิญญูณความเป็นเจ้าพ่อ” ในวงการนักแสดงมาเป็นอรรถลักษณะอีกด้านหนึ่ง แต่การยึดถืออรรถลักษณะใหม่นี้ก็มาถึงจุดวิกฤต เมื่อพี่สามีซึ่งเป็นเจ้าพ่อผู้มีอิทธิพลต้องการจะครอบครองกิจการคอกม้า จนทางสองแพร่งที่ต้องเลือกระหว่างการสยบยอมกับการแข็งขัน อุมฯตัดสินใจที่จะต่อสู้โดยใช้ปัจจัยสองอย่างที่มีอยู่ นั่นคือ ปักผ้าทองให้แก่เจ้าสาวคนใหม่ของพี่สามีด้วยความหวังว่า ผ้าทองจะนำมาซึ่งภัยพิบัติแก่ผู้สวมใส่ “ผ้าทองอาจจะก่อความหายนะแก่คนบางคนได้ ถ้าหากว่าอุมฯตั้งใจเพื่อจุดหมายด้านนี้โดยเฉพาะ” (น.๔๔๒) และนำเรื่องความขัดแย้งนี้ไปเล่าให้ “ชั้น” ลูกน้องคนสนิทฟัง ซึ่งชั้นก็ไม่ทำให้อุมฯผิดหวัง “อย่ากลัวเลยครับ ผมคงหาทางออกจนได้” (น.๔๔๕) กล่าวได้ว่าเวลาที่อุมฯ

ประสบความสำเร็จในพื้นที่ของวงการนักแสดงในครั้งนั้นก็ด้วยอาศัยปัจจัยสืบเนื่องจากพื้นที่ของชาววัง (อาณานิคมของผ้าทอง) ประสานเข้ากับคุณสมบัติความเป็นเจ้าพ่อ (ใช้ลูกน้องถูกคน) ได้อย่างสอดคล้องกัน แต่ทว่าความสอดคล้องนี้ก็มีอาจเข้ากันได้กับพื้นที่ของการใช้ชีวิตอยู่

พื้นที่ของ “ความรัก”

ในที่นี้ พื้นที่ของความรักคือพื้นที่ของความสัมพันธ์เชิงคู่สาว ซึ่งมีส่วนคาบเกี่ยวกับพื้นที่ทั้งสองก่อนหน้านี้อย่างแยกไม่ออก โลกของชาววังจะเน้นให้ผู้หญิงรัก นวลสงวนตัว “ไม่ได้...อุมาอย่ากับตัวเอง...หล่อนจะแสดงกิริยาให้ผู้ชายได้ใจละหรือว่าหล่อนสนใจเขาเช่นกัน มันน่าเกลียดและน่าอายสำหรับกุลสตรีอย่างไม่มีอะไรเท่าหล่อน ไม่เหมือนคุณมาลิตีซึ่งทำนัยน์ดาเข้ม หูคจาเสียงอ่อนเสียงหวานฉัตรบรรณาติ จนแม้ท่านหญิงเองก็ชายเนตรมองอย่างขวางๆ อยู่หลายครั้ง” (น.๑๐๖) ขณะที่โลกของอบายมุขจะเน้นคุณสมบัติที่ตรงกันข้าม “ผู้หญิงย่อมมีมารยาทเรียบร้อยเล่ห์เหลี่ยมมิฉะนั้นก็เอาตัวไม่รอด ลูกอย่าไปหมั่นไส้มาลิตีเลยที่ชอบทำตัวคั่น ทวงกับผู้ชายคนนั้นคนนี่” (น.๑๕๗)

อุมาเข้าสู่พื้นที่ของความรักครั้งแรกขณะที่ยังเป็นข้าหลวงอยู่ในวัง ผู้ชายคนนั้นคือ “ศิวนาถ” หนุ่มนักเรียนนอกผู้เป็นสุภาพบุรุษในสายตาของเธอ อุมาถึงกับกินชาฆ่าตัวตายเมื่อพ่อแม่เกิดกันศิวนาถเนื่องจากทั้งสองมองว่าเขามาหลอกลวงลูกสาวของตน แต่แล้วในเวลาต่อมาเธอก็ได้ค้นพบว่าความรักที่มีต่อศิวนาถเกิดจากภาพมายา หรือเป็นช่วงวัยที่เธอยังไร้เดียงสาต่อชีวิต ชายที่เธอหลงรักแท้จริงแล้วห่างไกลจากความเป็นสุภาพบุรุษ “แต่หล่อนไม่นึกจริงๆ ว่า [กรณีสัวทำร้ายเมีย] จะเกิดในคู่ของศิวนาถและจ้อย โดยเฉพาะผู้ที่ลงมือทำร้ายภรรยาถึงขนาดนี้คือเขา...เขาผู้ซึ่งหล่อนเคยเห็นแต่ความสุภาพ ช่างเอาอกเอาใจ เป็นสุภาพบุรุษทุกกระเบียดนิ้ว” (น.๒๕๗) การตระหนักถึงภาพมายาที่อุมาเคยยึดคิดทำให้เธอมองโลกของความรักในอีกแง่มุมหนึ่ง “ถูกอุ้มรับใช้คุณพ่อคุณแม่ดีกว่าละ ลูกไม่อยากจะไปเป็นทาสรองมือรองเท้าผู้ชายคนไหน” (น.๒๕๗)

ผู้ชายคนต่อมาที่เข้ามาสู่ชีวิตของอูมาก็คือ “คีรี” ซึ่งเป็นเพื่อนกับพี่ชายของเธอ คีรีเป็นตัวละครที่มีบรรณลักษณะต่างกับเธอโดยสิ้นเชิง อย่างเช่น “เป็นคนบ้านนอก” “กิริยามารยาทแบบชาวบ้าน” “ไม่ชอบวงการนักเลง” เป็นต้น การที่อูมาเลือกคีรีเป็นคู่ครองนั้นมิได้เกิดมาจากความรัก แต่เป็นเพราะเธอหวังพึ่งคีรีให้ช่วยเจรจาปัญหาความขัดแย้งในธุรกิจ “ถ้าปฏิเสธ [ความรักของคีรี] ก็หมายความว่าคีรีต้องถอยห่างออกไป แล้วฉันก็ต้องแก้ปัญหาอยู่คนเดียว” (น.๓๒๕) ด้วยความที่คีรีเป็นน้องชายของ “คำรน” เจ้าพ่อผู้ทรงอิทธิพล ทำให้ศัตรูของอูมาถูกกำจัดออกไปกิจการของเธอจึงอยู่รอดมาได้ แต่เมื่อถึงจุดที่คำรนต้องการครอบครองกิจการคอกม้าเสียเอง เธอก็มีอาจพึ่งสามียีกต่อไป (ประจวบกับคีรีไม่อยู่และเขาไม่ต้องการให้เธอยุ่งเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้) อูมาจึงเลือกที่จะต่อกรกับพี่สามิด้วยตนเอง จนเป็นเหตุให้เกิดความบาดหมางระหว่างเธอกับสามิ

ในตอนท้ายของเรื่อง อูมาถูกจัดวางให้ต้องเลือกอีกครั้งระหว่างสามิกับผ้าทอง “ผมขอเพียงอย่างเดียว แล้วเราจะเลิกพูดถึงเรื่องทั้งหมดในอดีต ไม่ว่าเรื่องพี่คำรน หรือ มาลดี หรือซุ่น ผมไม่ต้องการให้มัน [ผ้าทอง] เข้ามาเป็นलगร้ายในชีวิตเราอีก คุณจะเสียสละผ้าของคุณได้ไหม” (น.๔๐๒) และแล้วสิ่งที่อูมาเลือกก็คือผ้าทอง “หล่อนคลี่ผ้าทองผืนสุดท้ายออกคลุมร่างแล้วหลับคาบลง” (น.๔๐๑)

เมื่อหันกลับมาพิจารณาเปรียบเทียบพื้นที่ทั้งสามในแง่สถานะทางเพศจะพบข้อสังเกตที่น่าสนใจว่า ตัวบทได้จัดวางให้พื้นที่ของงานฝีมือชั้นสูงเต็มไปด้วยตัวละครหญิง และยังกำหนดให้เพศหญิงคือผู้เป็นใหญ่ในอาณาบริเวณแห่งนี้ ดังนั้นผ้าทองจึงมีสถานะเป็นงานศิลปะชั้นเยี่ยมในโลกของผู้หญิง ขณะที่พื้นที่ของอบายมุขถูกยึดครองโดยตัวละครชายทั้งสิ้น (พ่อและพี่สามิของอูมา) ส่วนในพื้นที่ของความรักจะพบว่าตัวบทได้เปิดกว้างไว้ มิได้เป็นของเพศใดโดยเฉพาะ ทั้งคีรีและอูมาต่างถือไฟสำคัญไว้กับตัว (คีรีเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และเป็นน้องชายของผู้ทรงอิทธิพล อูมาเป็นหญิงผู้ดีสูงคางและร่ำรวย) การกำหนดให้งานฝีมือเป็นโลกของผู้หญิงและวงการนักเลงเป็นโลกของผู้ชายตามที่ปรากฏในตัวบท สอดคล้องกับคติความเชื่อ

ของสังคมไทยแบบเก่า ซึ่งคาดหวังให้ผู้หญิงต้องเชี่ยวชาญงานฝีมือแบบประดิษฐ์
ประคองและผู้ชายต้องชำนาญในการนั่งเลง

การสืบทอดธุรกิจของนายทุนต่อจากบิดาและการต่อสู้กับผู้มีอิทธิพล จึงถือนัยยะถึงความสำเร็จของผู้หญิงที่แทรกตัวเข้ามาเป็นใหญ่ในพื้นที่ของผู้ชาย จวบจนกระทั่งอุมาก้าวถึงจุดอับตัวสำหรับบทบาทเจ้าพ่อหลังจากโค่นล้มธรรมซึ่งเป็นผู้ทรงอิทธิพลที่สุดได้สำเร็จ เมื่อได้แสดงศักยภาพในโลกของผู้ชายอย่างเต็มที่แล้ว อุมาจึงเลือกที่จะย้อนกลับสู่พื้นที่เดิมหรือโลกของชาววังอีกครั้ง ดังนั้นในบันปลายผ้าทองจึงถูกถักทอขึ้นอีกคำรบหนึ่ง แต่ทว่างานฝีมือดังกล่าวยังคงขาดบริบทที่คอยหล่อเลี้ยงผู้มั่งคั่งเหล่านั้นในโลกของชาววัง อุมาจึงพยายามจำลองโลกดังกล่าวขึ้นมาใหม่นั่นคือบ้านเรือนไทยหลังใหญ่ที่แวดล้อมไปด้วยบวรและสภาพธรรมชาติอันร่มรื่นอย่างไร้ที่ติ การที่อุมานิยามผ้าผืนนี้ว่าเป็น ผ้าทองผืนสุดท้าย (น.๘๐๘) และเลือกที่จะอยู่กับมันโดยปฏิเสธความรักของศิริ ก็สามารถอธิบายได้ว่าความพยายามที่จะกลับคืนสู่ พื้นที่เก่าของเธอไม่ประสบความสำเร็จแม้จะจำลองมันขึ้นมาแล้วก็ตาม แต่ก็มีอาจเต็มจิตวิญญาณที่เธอวิเลาให้สมบูรณ์ได้ เธอจึงเลือกที่จะจากไปพร้อมกับผ้าทองในท่ามกลางบรรยากาศที่เธอเฝ้ามองถึงเสมอมา “แสงทองสาดกระจ่างใสเต็มห้อง ขยับไม้สีเข้มเป็นเงาแดงงามสง่าเหมือนที่ประทับนางพญา” (น.๘๑๐) ... “ผ้าทองคลุมร่างพอเหมาะพอเจาะ ลายพวงหรีดโลดลอยในลำแสงระยิบระยับ สดสวย สาดเป็นลำจากหน้าต่างกระพริบร่างที่นอนสงบคล้ายเจ้าหญิงนิทรา” (น.๘๑๐)

อรรถลักษณะอันแตกต่างหลากหลายที่อัดแน่นอยู่ในตัวอุมา นอกจากจะนำมาซึ่งความขัดแย้งในตัวคนของเธอแล้ว ยังเป็นสิ่งที่ตัวละครนำออกมาใช้เพื่อยืนยันสถานะความเป็นผู้กระทำหรือความเป็นอัตบุคคลได้ด้วย ดังจะเห็นได้จากการเลือกที่จะต่อสู้กับที่สามซึ่งเป็นการขยายพื้นที่ทางสังคมของผู้หญิงออกไป ไม่จำกัดอยู่เพียง “ความเป็นแม่ศรีเรือน” เท่านั้น แต่เมื่อพิจารณาการเลือกครั้งสุดท้ายของอุมาหลังจากที่เธอผ่านประสบการณ์ชีวิตมาแล้วอย่างโชกโชน อันได้แก่การเลือกที่จะจากไปพร้อม

กับผ้าทอง ก็เห็นได้ชัดว่าเป็นการเลือกที่จะหวนคืนกลับสู่พื้นที่ทางสังคมแบบเก่า เพื่อตราตรึงความบริสุทธิ์ผุดผ่องของการสร้างสรรค์ยุคยอกคิลปะแบบกุลสตรีไว้ใน จิตวิญญาณตลอดไป

หมายเหตุ : ดัชนีฉบับที่ใช้อ้างอิงพิมพ์โดยสำนักพิมพ์วัดสาทร พิมพ์ครั้งที่ ๓
พ.ศ. ๒๕๓๖

บทความนี้ตีพิมพ์เผยแพร่ใน สารคดี ฉบับที่ ๑๕๕ เดือน พฤษภาคม ๒๕๔๔